

■ УДК 316.3-027.555:591.615](477)“1994/2004”(045)

<https://doi.org/10.31516/2410-5325.060.27>

О. В. Кравченко, викладач кафедри суспільнознавчих дисциплін, Харківський національний університет будівництва та архітектури, м. Харків

<https://orcid.org/0000-0002-6306-0583>

olenavlad@ukr.net

ЗООЗАХИСНИЙ РУХ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (1991–2004 РР.)

Описано генезис зоозахисного руху на початкових етапах трансформації політичної культури українського суспільства в умовах державної незалежності. Розкрито морально-етичну значимість зоозахисної діяльності в контексті ідеї соціального капіталу. Виявлено конфлікт між суспільством та владою у вирішенні проблем поводження з домашніми тваринами. Проаналізовано інституціональну, структурну та функціональну специфіку діяльності із захисту тварин як складової процесу формування громадянського суспільства. Розглянуто варіативність ідейних настанов та способів діяльності активістів у сфері захисту тварин. Виявлено чинники, що стимулювали або уповільнювали структурування зоозахисного руху.

Ключові слова: зоозахисний рух, громадянське суспільство, громадська активність, соціальний капітал, суспільна мораль.

Е. В. Кравченко, преподаватель кафедры обществоведческих дисциплин, Харьковский национальный университет архитектуры и строительства, г. Харьков

ЗООЗАЩИТНОЕ ДВИЖЕНИЕ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА (1991–2004 ГГ.)

Описан генезис зоозащитного движения на начальных этапах трансформации политической культуры украинского общества в условиях государственной независимости. Раскрыта морально-этическая значимость зоозащитной деятельности в контексте идеи социального капитала. Выявлен конфликт между обществом и властью в решении проблем обращения с домашними животными. Проанализирована институциональная, структурная и функциональная специфика деятельности по защите животных. Рассмотрена вариативность идейных установок и способов деятельности активистов в сфере защиты животных. Выявлены факторы, которые стимулировали или замедляли структурирование зоозащитного движения как составляющей процесса формирования гражданского общества.

Ключевые слова: зоозащитное движение, гражданское общество, социальный капитал, общественная активность, общественная мораль.

O. V. Kravchenko, lecturer of the Department of Social Sciences, Kharkiv National University of Construction and Architecture, Kharkiv

ANIMAL RIGHTS MOVEMENT AS A FACTOR OF TRANSFORMATION OF SOCIAL CAPITAL IN THE UKRAINIAN SOCIETY (1991–2004)

The aim of this paper is to analyze the animal rights movement as one of the components of forming the civil society in Ukraine in the context of the idea of social capital. Special attention is paid to the personal initiatives of representatives of the public sphere, as well as to the evolution of forms of organization of the animal protection activities. At the same time, special regard is paid to the issues of the self-organization of the activists, the identity and the moral and ethic basis of their activities.

Research Methodology. The author uses as a methodological basis of this study the principles and methods of institutional and functional analysis of the political, social, and ethic relations of the civil society and various authorities. The theoretical basis of the study is the concept of social capital by R. D. Putnam.

Results. The author presents the genesis of the animal rights movement at the initial stages of the transformation of the political culture of Ukrainian society under the conditions of state independence. The moral and ethical significance of animal protection activities in the context of the idea of social capital is described. The conflict between the society and the authorities in solving the problems of handling domestic animals is discussed. The institutional, structural and functional specific character of animal protection activities is analyzed. The variability of ideological attitudes and methodological approaches of activists in the matter of animal protection is considered. The factors that moderate the structuring of the animal rights movement as a component of the process of civil society formation are identified.

Novelty. The author raises the issue of animal rights movement as a factor of transformation of social capital in the Ukrainian society.

The practical importance. The information contained in this paper can be used in the process of cultural and socio-political research of the history and theory of Ukrainian civil society. At the same time, it may be useful for writing the methodological recommendations on the corresponding courses of lectures.

Keywords: *animal rights movement, civil society, social capital, social activity, social morality.*

Постановка проблеми. Поняття «соціальний капітал» уведене до наукового обігу у 80 рр. ХХ ст., проте донині не набуло однозначного тлумачення. Концептуальні підходи щодо розуміння його сутності, структури, основних компонентів сформульовано в працях П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Р. Патнема, Ф. Фукуями, Г. Беккера тощо. Попри розбіжності у визначеннях цієї дефініції, теоретики та дослідники актуалізують смисли соціальних відносин як ресурсу суспільного розвитку, поряд з природним, економічним, фінансовим капіталами тощо.

Однак значення соціального капіталу відрізняються. П. Бурдье наголошує на вигоді, яку отримує людина завдяки членству в групі (2002), Дж. Коулман звертає увагу на суспільне благо, яке є результатом відносин між індивідами (2001), Ф. Фукуяма апелює до неформальних норм або цінностей, які вможливають колективні дії в групах людей (2002).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітні аспекти цієї проблематики розглядалися в наукових публікаціях вітчизняних науковців: А. Бова, В. П. Єлагіна, К. О. Ковязіної, О. Лазоренко, А. Маклакова, Л. Шангіної, А. Дроздової, А. Колодій, Є. Головахи, Н. Костенко, С. Макеєва, О. Гірмана та ін. Упродовж 90 рр. ХХ ст. актуальності набуває застосування цього поняття для характеристики ефективності громадянського суспільства. Дослідники визначають, що на початку ХХІ ст. у світі існувало близько 60 варіантів тлумачення дефініції «громадянське суспільство» (*Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку*, 2003, с. 14). Науковців здебільшого зацікавлюють політологічний і власне соціологічний аспекти взаємодії суспільства та влади. Проте дослідження мотивів та механізмів соціальних інновацій, їх соціокультурний вимір поки що не набули належного аналізу, що зумовлює актуальність цієї розвідки.

Мета статті – проаналізувати зоозахисний рух як одну зі складових процесу формування громадянського суспільства в Україні в контексті ідеї соціального капіталу. Концептуально значимою в розвідці є теза Р. Д. Патнема щодо специфіки соціального капіталу як «морального ресурсу», який у процесі використання лише збільшується (Патнем, 2001). Зважаючи на відсутність досліджень зоозахисного руху в Україні як суспільно значимого процесу, вважаємо за доцільне сфокусуватися на процесові формування інституціональних основ трансформації соціальних норм, які відображають громадянський поступ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичну модель громадянського суспільства сформулював Р. Д. Патнем у баченні соціального капіталу. Він визначає такі його складові: а) спроможність добровільно (без втручання держави) самоорганізовуватися в групи, братства, товариства, кооперативи, організації, громади для господарської взаємодопомоги та культурно-освітньої праці; б) громадянська активність, яка полягає у відданості суспільним справам, громадянської порядності, солідарності; в) громадянська свідомість, що підтримується самодисципліною й самоконтролем, співробітництвом, патріотизмом, довірою, порядністю, здатністю до жертвності для громадського добра (Патнем, 2001, с. 217). Тобто головною ознакою соціального капіталу в контексті людських взаємин та суспільних стосунків є горизонтальна

взаємодія, яка сприймається як ґрунт для диференціювання міжособистісних комунікацій і підтримки соціальної єдності (Карась, 2001).

Громадська зоозахисна діяльність – це спосіб урегулювання взаємодії людини як з дикими, так і з домашніми тваринами, зокрема з безпритульними на основі норм моралі. Захищати тварин змушують здебільшого випадки жорстокого поводження з ними людей (вбивство, побиття, отруєння, травмування на дорогах тощо), а також потерпання тварин від лиха, спричиненого об'єктивними обставинами, які не залежать безпосередньо від конкретної людини. Поширення зоозахисних суспільних рухів у світі є свідченням фундаментальних цивілізаційних зрушень. Поштовхом до зародження зоозахисної діяльності в Україні як форми громадської активності стали суспільно-політичні зміни, пов'язані з розпадом СРСР, що зумовлювали культурно-політичну диференціацію населення незалежних держав, зміни в індивідуальній свідомості громадян, а також позитивно вплинули на соціальну поведінку.

Зоозахисний сегмент громадського руху в Україні має певну специфіку, без урахування якої неможливо оцінити його як соціальний капітал. Вона полягає в широті спектра діяльності із захисту тварин, у якому можна виокремити щонайменше дві складові: добровільна безоплатна діяльність громадян щодо піклування про тварин, які потребують допомоги; реформування соціальної практики у сфері поводження з тваринами.

Більшості людей притаманна емпатія до тварин, зумовлена природно-біологічними та соціокультурними чинниками, зокрема вихованням, ментальністю тощо. Залежність тварин від ставлення до них як у суспільстві загалом, так і зі сторони кожної окремої людини, виводять сферу поводження з тваринами в моральну площину справедливості та необхідності нормативно-правової регламентації таких взаємин. Проте невідповідність громадської думки щодо ставлення до тварин та механізмів регулювання владою відповідної суспільної практики становить сутність конфлікту суспільних і владних інтересів у вирішенні цього питання.

Незважаючи на те, що ідея гуманного ставлення до тварин є для багатьох українців моральною цінністю, не можна стверджувати, що вона стала ознакою ментальності. Випадки жорстокого поводження з домашніми тваринами окремих осіб та масове знищення безпритульних тварин комунальними службами в багатьох населених пунктах України свідчать про наявність системних порушень норм суспільної моралі в ставленні до тварин. Статистика притягнення до відповідальності правопорушників законодавства, що регламентує поводження з тваринами, свідчить про безкарність злочинців.

Зважаючи на багатоаспектність проблеми взаємин людини та тварини в суспільстві, зоозахисна діяльність містить важливу соціально-політичну складову. По суті, вирішення проблем у сфері поводження з тваринами, як й інших соціальних проблем, залежить від сумісності суспільних прагнень людей, рівня їх консолідованості, політичної волі влади та способів її реалізації. Напрями та форми зоозахисту як суспільно-політичної діяльності розглянемо в контексті розвитку громадянського поступу в Україні на початковому його етапі – від початку 90 рр. ХХ ст. – до 2004 р.

Характерною формою зоозахисної діяльності цього періоду є індивідуальна, здебільшого стихійна ініціатива громадян, спрямована на порятунок та лікування домашніх тварин. Більшість активістів уважали нагальною проблему безпритульності тварин, а першою спробою її інституціонального вирішення стало створення приватних притулків. У більшості випадків тварин утримували в умовах квартир, приватних будівель, дач тощо. Лише невелика кількість притулків набула офіційного статусу. Ініціатива в цьому належить їх засновникам і безпосередньо залежала від організаційних здібностей, рівня освіти, життєвого досвіду, наявності джерел фінансування для офіційного утримання та розвитку притулків. Ідеться про перші великі притулки в Київській області, а саме: «СОС», заснований Т. Тарнавською в с. Пирогово, «Сиріус» – О. Мезіною та притулок, створений А. Серпінською в Гостомелі.

Не менш значимим чинником, що стимулював формування зоозахисного руху, стали особистісні якості їх засновників. Т. Тарнавська-Нагайло – журналіст та мистецтвознавець за фахом, очільник створеної нею в 1994 р. міжнародної громадської організації «SOS», багато років мешкала в країнах Євросоюзу, а згодом стала громадянкою Норвегії. Її активна зоозахисна діяльність в Україні розпочалася в 1992 р. Завдяки Т. Тарнавській в Україні започатковано комплексний підхід щодо системних змін у поводженні з тваринами та їхнього захисту. Так, вона ініціювала діалог з муніципальною та державною владами, розгорнула кампанію з інформування вітчизняної й зарубіжних спільнот щодо незадовільного стану речей з безпритульними тваринами в Україні. Нарешті, Т. Тарнавська стала лобістом першого в пострадянському політичному просторі Закону «Про захист тварин від жорстокого поводження» та ін. Ці ініціативи відповідали сучасним цивілізаційним нормам і стандартам країн Євросоюзу та США. Неординарність особистості А. В. Серпінської відіграла вирішальну роль у змінах, що відбувалися, починаючи з її обрання в 1998 р. головою, у «Київському товаристві захисту тварин», створеному ще за радянських часів завдяки безпосередній участі відомого українського літератора М. Т. Рильського.

Розбудова притулку розпочалася на орендованій під Гостомелем землі з покинутими будівлями сільськогосподарського призначення на кредитні кошти, отримані від закладення нею власної двокімнатної квартири. Наразі притулок надає прихист більше 1000 тваринам і є одним із центрів стерилізації безпритульних тварин, що відповідає європейським нормам регулювання їх чисельності. Засновниця найбільшого на сьогодні за кількістю тварин притулку «Сиріус» О. Мезінова належить до молодшої генерації українських зоозахисниць. Апробувавши різні шляхи створення прихисту безпритульним тваринам – від використання власного житла до кооперації з надання приміщення з іншими людьми, котрі так само опікуються безпритульними тваринами, Олександра у 2000 р. організувала притулок «Сиріус» у с. Ясногородка Київської області на орендованій земельній ділянці. Крім того, заснувала благодійний фонд, який здебільшого фінансує її сім'я. «Сиріус» став третім великим приватним притулком для домашніх тварин в Україні, який утримується на волонтерських засадах. Діяльність зазначених вище притулків для тварин є благодійною, спрямованою на вирішення важливої соціальної проблеми, яка пов'язана з наявністю численних безпритульних тварин в Україні. Факт їх створення та функціонування – важливий чинник інституціоналізації зоозахисного руху на його початкових етапах.

Ознакою поступової актуалізації потреби впровадження цивілізованих норм у ставленні до тварин є створення нових зоозахисних громадських організацій у різних регіонах України. Деякі громадські організації існували ще за радянських часів, наприклад, «Київське товариство захисту тварин», «Одеське товариство охорони та захисту тварин», але ж більшість із них виникли саме в 90 рр. ХХ ст. Згідно з нашими підрахунками, у 2004 р. в Україні налічувалося 14 зоозахисних громадських організацій, у яких було задіяно близько 200 активістів. Організаційне оформлення руху супроводжувалося й модернізацією його змістових основ, а також помітним зростанням активності. Важливою складовою зоозахисної діяльності є просвітництво, зокрема роз'яснювальна робота щодо стерилізації як методу вирішення питання з безпритульними тваринами, популяризація зарубіжного успішного досвіду в її застосуванні.

У 90 рр. минулого століття одними з нових тем в інформаційному просторі держави стали допомога тваринам та етичне ставлення до них. Чимало зусиль доклали Центр етичного ставлення до тварин «Життя» (Харків), під керівництвом підприємця, громадського діяча, режисера І. В. Парфьонова. У своїй діяльності активісти використовували широкий спектр засобів: прес-конференції, публікації в пресі, відеопродукцію. Зокрема І. В. Парфьонов ініціював видання журналу «Крик», спецвипусків газети «Время в защиту животных», міжнародні конференції

з біоетики, зарубіжні публічні акції проти кориди, з урятування диких тварин, створення кіностудії «Ступені» та проведення кінофестивалів. Проблеми, які порушували активісти, стосувалися жорстокого поводження з тваринами в хутровій індустрії, знищення безпритульних тварин, болісного забою сільськогосподарських тварин тощо. Тема гуманного ставлення до тварин та їх захисту – одна з провідних у науковій та практичній діяльності створеної у 2002 р. всеукраїнської організації «Інститут сучасних проблем України» під керівництвом к. ф. н. Т. О. Метельової. Провідною проблематикою інституту є філософські, біологічні, соціологічні та правові аспекти взаємовідносин людини та тварини як у світі, так і в Україні.

На заході України епіцентром системної зоозахисної діяльності стали м. Львів та Львівська обл. «Західноукраїнське товариство захисту тварин» (ЗУТЗТ), яке очолив ветеринар А. Я. Курач, почало активно впроваджувати прогресивний метод стерилізації безпритульних тварин та пропагувати альтернативні методи вивчення фізіології тварин, які не передбачають позбавлення життя або завдання болю живим організмам. Активісти використали досвід колег з Польщі, котрі надавали допомогу у вигляді консультацій, відеоматеріалів, професійних тренінгів і сучасних хірургічних приладів. «Західноукраїнське товариство захисту тварин» активно співпрацювало з волонтерами, котрі рятували безпритульних тварин та знаходили їм нових господарів, а також з єдиним на той час у Західній Україні притулком для тварин – «Милосердя» (м. Брюховичи).

Активну роль у мобілізації громадськості на сході України відіграло «Харківське обласне товариство захисту тварин» (ХОТЗТ), яке очолював ветеринар О. Б. Бондаренко. Основною формою його діяльності стала допомога громадянам, котрі з власної ініціативи допомагали тваринам, надаючи ветеринарні та юридичні консультації громадянам. Харківська організація ініціювала просвітницькі заходи щодо етичного ставлення до тварин, до роботи в яких залучали фахівців з різних галузей: ветеринарії, біології, юриспруденції, з Англії та Америки, представників місцевої влади та громадськість. Зокрема порушувалися питання щодо впровадження в освітній процес альтернативних методів дослідження фізіології тварин, які внеможливають їх страждання, а також відповідального ставлення до безпритульних тварин на прикладі зарубіжного досвіду.

Окремо слід відзначити діяльність зоозахисників Одеси. У цьому місті наприкінці 80 рр. минулого століття офіційно почало функціонувати «Одеське товариство захисту тварин», керівником якого стала Т. А. Волошина. Її громадська діяльність, як більшості

активістів-зоозахисників, розпочалася з врятування тварин від відлову комунальною службою та подальшого їх знищення. За 14 років одеські активісти домоглися системного вирішення питання з безпритульними тваринами гуманними способами, ефективно співпрацюючи з місцевою владою та налагоджуючи співробітництво з громадськими організаціями Німеччини. Важливу роль у реформуванні сфери поводження з домашніми тваринами в Одесі відіграла особиста позиція учасників процесу, зокрема мера міста з 1994 р. по 1998 р. Е. Гурвіца, котрий виявився прихильником гуманних засобів вирішення означеного питання. Неабияке значення для формування відповідного емоційного та морального контексту мала й солідарність із зоозахисниками відомих митців, зокрема кінорежисерки Кіри Муратової, котра зняла документальну кінострічку під назвою «Будка» про жорстокість щодо безпритульних тварин. Результатом стало системне впровадження на муніципальному рівні (уперше на пострадянському соціальному просторі) європейського підходу стосовно вирішення питань з безпритульними тваринами, який передбачав співпрацю представників місцевої влади, комунальних структур, громади м. Одеса, вітчизняних і зарубіжних фахівців та міжнародних організацій. У травні 2005 р. за фінансової, організаційної, інформаційної підтримки «Німецького союзу захисту тварин» під Одесою відкрито притулок, де застосовувався гуманний метод регулювання чисельності безпритульних тварин за допомогою масової стерилізації. Одеський притулок став важливим інформаційно-навчальним та консультативним центром, на базі якого відбувалися консультації й конференції для фахівців, журналістів, представників влади з біології, ветеринарної медицини, зоозахисної тематики та проблемних питань поводження з тваринами. Вертикальні зв'язки, налагоджені між представниками місцевого політикуму, комунальних структур та громадськості, у процесі вирішення проблеми гуманного поводження з домашніми тваринами зумовили демократизацію всієї одеської громади, яка загалом не відрізнялася соціально-політичною активністю.

Висновки. Самоорганізація громадян, відповідно до суспільної значущості проблем, є ознакою демократизації України. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. відбулося ідейне та організаційне оформлення української зоозахисної діяльності майже в усіх регіонах України. Малочисельність руху та відсутність консолідованої позиції зоозахисників заважали формуванню чіткої стратегії їх суспільно-політичної діяльності. Більшість громадських ініціатив цього часу спрямовані на актуалізацію в громадській свідомості проблеми захисту тварин, змінювали ставлення громадян до неї в контексті загальнолюдських цінностей та інформування щодо сучасних стандартів її вирішення. Питання

реформування самої системи захисту тварин тривалий час уважалося факультативним і не стало основою для суспільної мобілізації. Проте сформувалося середовище активістів, котрі визначали новий порядок денний зоозахисного руху, який передбачав необхідність змін до законодавства, формування інфраструктури допомоги тваринам, просвітницьку роботу з популяризації ідеї гуманного та відповідального ставлення до тварин у суспільстві.

Чинниками, що ускладнювали формування зоозахисного руху на цьому етапі, є: 1) супротив усіх рівнів влади в Україні реформуванню сфери поводження з тваринами як через інертність та консерватизм поглядів, так і через корупційну складову в роботі комунальних служб; 2) недостатня структурованість та низький організаційний рівень зоозахисного громадського сектора, відсутність фінансової підтримки; 3) недостатній рівень компетентності та зацікавленості в проблематиці зоозахисту засобами масової інформації; 4) стереотипи масової свідомості та необізнаність населення щодо сутності проблеми відповідального й гуманного ставлення до тварин; 5) низький рівень інформатизації українського суспільства та сучасних засобів комунікацій, який не дозволяв оперативно вирішувати питання.

Отже, упродовж 1991 – 2004 рр. зоозахисний рух в Україні відзначався громадянською ініціативою, яка ґрунтувалася на гуманістичних нормах, моральних засадах соціальної комунікації, популяризувала демократичні принципи самоорганізації та формувала нові ціннісні орієнтири соціальної практики у сфері поводження з тваринами. Завдяки зусиллям громадських активістів монополія антропоцентричного, по-суті своїй, тоталітарного підходу до сприйняття домашніх тварин, що культивувалася в СРСР, змінена в результаті впровадження біоцентричного ставлення, яке визначає цінність життя всіх живих істот, що відповідає нормам демократичного суспільства. Тобто зоозахисний рух в Україні напередодні Помаранчевої революції продемонстрував інтенцію до трансформації громадянського суспільства в напрямі впровадження демократичних цінностей.

Перспективи дослідження полягають в аналізі міжнародного співробітництва зоозахисних громадських організацій України за період 1991-2018 рр.

Список посилань

- Бурдые, П. (2005). *Формы капитала. Экономическая социология*, 3, 60–74.
 Карась, А. (2003). *Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях*. Київ–Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

- Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку.* (2003). Київ: Фонд «Європа XXI».
- Коулман, Дж. (2001). Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки и современность*, 3, 121–139.
- Патнем Роберт Д. та ін. (2001). *Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії.* Київ: Основи.
- Фукуяма, Ф. (2002). Социальный капитал. *Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу* (с. 121–148). Москва: Московская школа политических исследований.

References

- Bourdieu, P. (2005). Forms of capital. *Economic sociology*, 3, 60–74. [In Russian].
- Karas, A. (2003). *The philosophy of civil society in classical theories and non-classical interpretations.* Kyiv–Lviv: Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv. [In Ukrainian].
- Grass Roots: Civil Society in Ukraine: Status and Prospects for Development.* (2003). Kyiv: Europe XXI Foundation. [In Ukrainian].
- Coleman, J. (2001). Capital is social and human. *Social sciences and modernity*, 3, 121–139. [In Russian].
- Pattman Robert D. and others (2001). Creation of democracy. *Traditions of civic activity in modern Italy.* Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].
- Fukuyama, F. (2002). *Social capital. Culture matters. How Values Promote Public Progress* (pp. 121-148) Moscow: Moscow School of Political Studies. [In Russian].

Надійшла до редколегії 02.03.2018 р.